

В. В. Білик
начальник територіального управління
Державної судової адміністрації
у Вінницькій області

УДК 347.73

ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ БЮДЖЕТНОГО ПРАВА ТА ЇХНЕ ТЛУМАЧЕННЯ

У статті розглядаються питання теорії та практики бюджетного права. Аналізуються проблеми тлумачення бюджетно-правових категорій і понять.

В статье рассматриваются вопросы теории и практики бюджетного права. Анализируются проблемы толкования бюджетно-правовых категорий и понятий.

The questions of theory and practice of budgetary law are examined in the article. The problems of interpretation of budgetary-legal categories and concepts are analysed.

Стрімкий розвиток понятійно-категорійного апарату бюджетного права в ХХІ ст. певною мірою відображає особливості сучасного етапу наукового прогресу і, звичайно, характерні риси ринкової економіки. У зв'язку із цим дослідження системи категорій та понять сучасної бюджетно-правової науки, аналіз їх змін відрізняються особливою являються актуальністю. Питаннями теорії фінансового та бюджетного права переймається чимало вітчизняних вчених (Л. К. Воронова, О. П. Орлюк, І. Б. Заверуха, М. П. Кучерявенко, А. Т. Ковальчук, О. А. Музика-Стефанчук, А. А. Нечай, П. С. Падуцьківський, Н. Ю. Пришва, Л. І. Вакарюк та інші). Мета статті полягає в розгляді питань, пов'язаних із тлумаченням понять і категорій бюджетного права.

Поняття і категорії бюджетно-правової науки утворюють її термінологічну основу. Т. С. Познякова вважає, що ці поняття і категорії разом із термінами та визначеннями, якими оперує наука бюджетного права, складають понятійно-категорійний апарат бюджетного права [5, с. 94-98].

Бюджетно-правове поняття — це завжди особливий результат мислення людини, що містить у собі певні логічні узагальнення, які відображають найбільш суттєві ознаки, характерні властивості, зв'язки і відносини однорідних і складних явищ і процесів бюджетно-правової дійсності. Бюджетно-правові категорії, на нашу думку, — це фундаментальні, найбільш загальні поняття, які відображають найсуттєвіші якості бюджетно-правової дійсності, мають істотне значення і складають основу бюджетно-правової науки.

Окремі вчені слушно наголошують на тому, що поняття є моментом категорії, оскільки остання — це визначеність, яку необхідно знати, розуміти, щоб здійснювати конкретизацію. Будь-яка категорія становиться поняттям, якщо від неї відділити функцію розподілу та синтезування дійсності, якщо розглядати та міркувати лише про її внутрішній зміст. І, навпаки, будь-яке поняття стає категорією, якщо до нього приєднати цю функцію [6, с. 42].

Отже, поняття — це результат форми мислення, а категорії — це відображення як сфери, так і його об'єктивного змісту. Проте, не вважаючи на очевидну різницю між поняттями і категоріями, в науці їх найчастіше вживають як синоніми, тобто вважають тотожними. Це пояснюється, зокрема, деякими спільними ознаками, які полягають у тому, що поняття і категорії у межах лише права мають досить-таки широкий характер. Відмінність же полягає у тому, що одне поняття може однаково розумітися і застосовуватися у різних галузях права, як форма логічного мислення у будь-якій конкретній науці. Категорії, у свою чергу, за своїм характером є більш широкими, і основне їх визначення міститься в одній галузі, в одній (або декількох спільних) науках. Наприклад, термін "бюджет" є категорією науки бюджетного права і фінансової науки,

© Білик В.В., 2009.

але як поняття може вживатися і в конституційному, і в адміністративному праві (наприклад, цей термін зустрічається в Конституції України, в Кодексі України про адміністративні правопорушення); термін “гроші” є бюджетно- і водночас цивільно-правовим поняттям. Таким чином, доктринальні бюджетно-правові поняття і категорії розрізняються, перш за все, сферою застосування.

Для понять і категорій властивою є їх системність, адже вони співвідносяться з цілим як підсистеми (наприклад, бюджетна система, бюджетний процес, бюджетний устрій по відношенню до системи бюджетного права), а між собою — як різні сторони характеристики одного об’єкта вивчення (зокрема, бюджетна система — єдина, збалансована, самостійна, ефективна тощо) або як понятійні системи, що включають знання про взаємопов’язані явища і процеси бюджетно-правової дійсності (наприклад, державний бюджет, доходи державного бюджету, видатки державного бюджету).

Дуже важливо розуміти те, що означають ті чи інші поняття і категорії. Розуміння права з погляду логіки та лінгвістики сприяє формуванню чіткого правового поняття — категорійного апарату і слугує зміцненню правової основи державного та суспільного життя. Розуміти взагалі — означає знати, що таке об’єкт чи його якість, про які йдеться. Інакше кажучи, у процесі розуміння важливим є усвідомлення визначеності, знання про те, що являє собою розглядуване. При цьому відповідь на дане питання може прийняти і форму дефініції [6, с. 42]. Таким чином, визначення категорій і понять бюджетного права належить до специфічних прийомів, які допомагають вияснити, уточнити, з’ясувати, пояснити значення знакового вираження у тій чи іншій мові. Тобто визначення допомагає зрозуміти певний набір слів. Отже, у цьому процесі (тобто при формулюванні визначень) задіяні різногалузеві фахівці з питань юридичної термінології.

Досліджуючи питання юридичної термінології в українській мові, М. Б. Вербец робить узагальнення праць і вчених, які досліджують ці питання. Зокрема, до таких вчених належать: О. А. Сербенська (особливо з погляду історії становлення і функцій субмови права), С. П. Головатий, Ю. Є. Зайцев, та І. Б. Усенко (загальна характеристика мови законодавства), Н. В. Артикуца, Ю. Ф. Прадід (теорія юрлінгвістики), Б. Р. Степюк (карно-процесуальна лексика), І. М. Гумовська (словотвір і семантико-функціональні аспекти юридичної терміносистеми), С. П. Кравченко (стиль законодавства), В. М. Демченко та М. І. Леоненко (функціонування юридичної термінології), І. М. Кочан і А. С. Токарська (культура юридичної мови), а також Г. П. Іжакевич, О. Л. Кошиленко, В. Я. Радецька, В. П. Сімонок, З. А. Тростюк (різні лінгвістичні характеристики юридичних термінів з різних галузей права і теорії права) та інші [7, с. 4]. Що особливо помітно, так це те, що на відміну від юристів, увагу мовознавців більше привертає питання входження юридичних термінів до системи літературної мови.

За морфологічною будовою можна виділити такі структурні типи бюджетно-правових понять і категорій (за основу поділу ми взяли філологічні типи, запропоновані М. Б. Вербецем):

1. Субстантивні (іменник у головній ролі), що поділяються на: а) іменник + іменник: *розгляд бюджету*; б) іменник + прикметник: *бюджетна дотація, бюджетна резолюція, бюджетна класифікація*; в) іменник + числівник: перша (друга, третя, четверта) стадія (йдеться про бюджетний процес); г) іменник + прийменник: рішення про бюджет.

2. Ад’єктивні (прикметник або прийменник у головній ролі), серед яких виділяємо: а) прикметник + іменник: *нецільове використання*; б) прикметник + прийменник: *відповідальний за шкоду*.

3. Дієслівні (головний компонент складеної дериваційної моделі — дієслово) а) дієслово + іменник: *розробити проект*; б) дієслово + прийменник: *взяти в кредит*. Характерним для актів, що становлять бюджетне законодавство, є формування багатослівних термінологічних словосполучень (термінологічних зворотів), які складаються з трьох і більше слів, наприклад, розпорядники бюджетних коштів, відповідність за бюджетні правопорушення, бюджети місцевого самоврядування та інші.

Взагалі, з філологічної точки зору майже всі бюджетно-правові поняття і категорії належать до термінів, які частково запозичені через мову-посередника, оскільки сам термін “бюджет” належить до слів іншомовного походження. Звичайно, дуже цікавим є дослідження понять і категорій фінансового і бюджетного права з філологічного погляду. Проте цим переймаються вчені-мовознавці, а предмет нашого дослідження дещо інший, але не зачепити ці питання ми не могли.

Сучасна бюджетно-правова наука займається вивченням та аналізом цілого комплексу правових визначень (загальноправових і спеціальних галузевих), які даються

чи формулюються, виходячи із різного право розуміння. Незважаючи на численні розходження, що існують між правовими визначеннями, як зазначає Н. В. Разуваєв, є й такі положення, які поділяють чи не більшість правознавців [8, с. 31]. Якщо взяти за приклад бюджетне право, то можна побачити як одні вчені визначають його підгалуззю, інші — інститутом фінансового права, але при цьому більшість не заперечує проти того, що це складова фінансового права (хоча так було і, можливо, буде не завжди).

Для того, що усвідомлювати, розуміти повною мірою зміст понять і категорій бюджетного права, їх необхідно тлумачити. Питання тлумачення нормативно-правових актів завжди знаходиться у полі зору, перш за все, Конституційного Суду України. Воно є актуальним для юридичної практики і правознавства. У зв'язку із реформаційними процесами, що мають місце в Україні, перед вітчизняною наукою стоять завдання розроблення сучасної концепції тлумачення, визначення загальних принципів, обсягу, способів, методології дослідження тощо, від вирішення яких залежить ефективність реалізації нормативно—правових актів [1, с. 6], зокрема й актів бюджетного законодавства. Проте питання тлумачення бюджетно-правових понять і категорій (так само, як і загальноправових категорій і понять) є ще більш проблематичним. У цьому процесі мають задіяватися не лише органи, які мають право на офіційне тлумачення, а й окремі науковці та наукові установи (в обов'язковому порядку). Справа у тому, що науково—експертні висновки, за якими звертається до наукових установ, наприклад, Конституційний Суд України або ж до науково-експертного управління — Верховна Рада України, це дещо інше, їхній зміст і призначення інше. Висновки, що мають надавати ті ж самі наукові установи стосовно, приміром, бюджетно-правових понять і категорій, несуть здебільшого глибоко теоретичний і технічний (з точки зору логічності, на предмет дотримання різного роду мовних правил) характер; в них має викладатися глибокий аналіз правової та економічної науки. Все це, у свою чергу, пояснює актуальність та своєчасність нашої статті.

На наше переконання, важливим підґрунтям пізнання будь-якої науки, зокрема і бюджетно-правової, є дослідження її понять і категорій, їх взаємозв'язку між собою та між іншими правовими поняттями і категоріями. Бюджетно-правові категорії, розроблення яких покладається на бюджетно-правову науку, мають бути чіткими, зрозумілими, більш-менш усталеними. Певним гальмуючим чинником у цьому є політичні проблеми та зміни у нашій державі. Стосовно стану наукової розробки окресленої проблеми, то тут очевидно є, з одного боку, значна кількість праць, присвячених загальним питанням тлумачення та юридичної техніки (наприклад, роботи Ю. Тодики, М. Козюбри, В. Шаповала, Ю. Шемпученка, М. Цвіка, Ю. Власова, І. Сліденка, Л. Чулінди), а, з іншого боку, — майже цілковита відсутність спеціальних галузевих фінансово-правових досліджень.

Під час розгляду питання бюджетно-правових понять і категорій йдеться, зокрема, про юридико-лінгвістичне тлумачення текстів актів бюджетного законодавства. Активний розвиток кодифікаційного процесу в Україні зумовлює необхідність дослідження відповідних текстів, пошуку шляхів удосконалення їх інтерпретації, напрацювання практичних рекомендацій. Доцільність розробки саме цього питання визначається тим, що бюджетно—правові норми формулюються, виражаються за допомогою загальних, абстрактних понять, технічних термінів, які за різних умов суб'єктами права можуть сприйматися неоднозначно. Неточність лінгвістичного вираження норм права, відсутність уніфікованості понять і термінів має наслідком неправильне їх тлумачення та застосування [1, с. 6]. Таке твердження Л. І. Чулінди видається абсолютно обґрунтованим.

Нині можна виділити два види тлумачення понять і категорій бюджетного права (аналогічно видам тлумачення текстів нормативно—правових актів, які визначаються вченими—теоретиками як такі [1, с. 14; 2, с. 264; 3, с. 142]): 1) в'ясування їх змісту і суті з метою подальших наукових розробок. Цей вид застосовується у науковій діяльності, здійснюється переважно вченими, які бажають уяснити, перш за все, для себе те чи інше бюджетно-правове поняття або ж категорію; 2) роз'яснення змісту і суті бюджетно-правових понять і категорій, що містяться у правових нормах, для правозастосувачів, правореалізаторів, право творців і для інших юридичних і фізичних осіб.

Стосовно першого виду тлумачення, то тут важко сформулювати якісь його правила чи критерії. Щодо іншого — другого виду тлумачення, то у цьому випадку також очевидними є певні практичні і технічні складності. Особливої уваги потребує саме цей (другий) вид, оскільки від нього напрямку залежить практика створення та застосування бюджетно-

правових норм. У зв'язку із цим, за доречне видається пропозиція Ю. Л. Власова щодо доцільності прийняття закону про тлумачення і конкретизацію правових норм в Україні, який би урегулював питання тлумачення текстів нормативно-правових актів при здійсненні всіх видів правової діяльності — право творення, реалізації, застосування, систематизації, правового виховання та пропаганди тощо [4, с. 153-157]. Зауважимо, що реалізація даної пропозиції є досить-таки складною. Для початку варто визначити, хто має право такого тлумачення (тут слід зважати на існуючу дискусію стосовного суб'єктів права офіційного тлумачення нормативно-правових актів, на співвідношення актів тлумачення та роз'яснень тощо). Також варто визначити форму, в якій оформлюються відповідні тлумачення бюджетно-правових норм (як приклад, рішення та висновки Конституційного Суду України, які мають певну усталену форму).

Сучасне роз'яснення так би мовити для інших" бюджетно-правових понять і категорій, що містяться у правових нормах, може здійснюватися також у межах тлумачення правових норм (тобто офіційне тлумачення) і може бути неофіційним тлумаченням.

Слід мати на увазі, що тлумачення бюджетно-правових понять і категорій далеко не завжди можна вважати складовою процесу застосування права. Оскільки здебільшого таке тлумачення носить науковий неофіційний характер і говорити у цьому випадку про якість правозастосування буде не зовсім коректно. Але у будь-якому випадку тлумачення є пізнавальним процесом, здебільшого у письмовій формі, що спрямований на пояснення, роз'яснення, інтерпретацію конкретних понять і категорій бюджетного права, які містяться у бюджетному законодавстві, іншому законодавстві, або ж є надбанням науки (юридичної, економічної тощо). Результатом такого тлумачення є з'ясування змісту і значення окремих бюджетно-правових понять і термінів, їх сукупності тощо.

Головним об'єктом пізнання при тлумаченні бюджетного права виступає, перш за все, текст бюджетно-правового нормативного акта, бюджетне та інше законодавство, що виражає зміст норми, тобто знаково-мовна форма норми. Пізнання контексту — це також пізнання реальності, опосередкованою мовою, оскільки, про що ми вже говорили, інтерпретатор не звертається безпосередньо до експерименту чи емпіричного спостереження, а має справу з необхідною інформацією, що виражена в мові через поняття та категорії.

Список використаних джерел

1. Чулінда Л. І. Юрико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів : Монографія / Л. І. Чулінда. — К. : Атіка, 2006. — 152 с.
2. Черданцев А. Ф. Теорія государства и права / А. Ф. Черданцев. — М. : Юрайт, 2001. — 432 с.
3. Рабинович П. М. Основи загальної теорії права та держави : Навч. посібн. / П. М. Рабинович. — К. : Атіка, 2001. — 176 с.
4. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права : Монографія / Ю. Л. Власов. — К. : Ін—т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 180 с.
5. Познякова Т. С. Понятійно-категоріальний апарат бюджетного права / Т. С. Познякова // Науковий вісник Чернівецького університету : 36. наук. пр. Вип. 200 : Правознавство. — Чернівці : "Рута", 2003. — С. 94-98.
6. Категорії діалектики, их развитие и функции. — К. : Наукова думка, 1980. — 352 с.
7. Вербенец М. В. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування : Автореф. дис. на здобут. наук. ступ. канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 "українська мова" / М. В. Вербенец ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Інститут філології. — К., 2004. — 20 с.
8. Разуваев Н. В. Правовая система и критерии отраслей дифференциации права / Н. В. Разуваев // Правоведение. - 2002. — № 3 (242). — С. 31-35.

Надійшла до редакції 03.05.2009
Рекомендована до друку 19.06.2009

